

LA PROTECCIÓ DE LES MINORIES LINGÜÍSTIQUES AL TIROL DEL SUD¹

Albert BRANCHADELL

Professor ajudant del Departament de Filologia Catalana de la Universitat Autònoma
de Barcelona.

Membre del Grup Català de Sociolingüística

The abstract can be found at the end of the article.
Resumen al final del artículo.

Sumari

1. Breu introducció històrica
2. Dades demolingüístiques bàsiques
 - 2.1. El cens lingüístic
 - 2.2. El *cleavage* lingüístic
 - 2.3. Factors de canvi
3. Política lingüística
 - 3.1. Ensenyament
 - 3.2. Ús de les llengües oficials
 - 3.2.1. Obligació de bilingüisme (i trilingüisme)
 - 3.2.2. L'ús de les llengües en l'Administració i la Justícia
- 3.3. La proporció ètnica
4. La legitimitat constitucional del model sud-tirolès
 - 4.1. Jurisprudència constitucional sobre la proporció ètnica
 - 4.2. Jurisprudència constitucional sobre el dPR 574/1988
5. Conclusió: lliçons del Tírol del Sud
6. Bibliografia

L'objectiu d'aquest article és doble: d'una banda, es tracta d'oferir als lectors de REVISTA DE LENGUA I DRET (i al públic català en general) una *descripció* panoràmica de la situació sociolingüística i jurídica actual de l'alemany (i, secundàriament, del ladí) a la província autònoma de Bolzano-

1. Aquest article és el resultat d'una estada de l'autor a la província autònoma de Bolzano-Alto Adige-Bozen-Südtirol en el marc de les visites d'estudi que organitza anualment l'European Bureau for Lesser-Used Languages (EBLUL). Donem les gràcies al senyor Luis Thomas Prader, organitzador local de la visita, i a les senyores Claudia Aquilini, Marion Schmuck (de l'Institut Provincial d'Estadística) i, sobretot, Martha Gärber (del Govern de la província), per tota la informació i l'ajut proporcionats. També donem les gràcies, no cal dir-ho, a tots els membres del grup, començant per la fracció catalana (Joan Manrubia i Jordi Pujol i Nadal).

Bozen;² de l'altra, es tracta de fer una breu *reflexió* sobre els aspectes del model sud-tirolès de protecció de minories lingüístiques que hom podria adaptar a Catalunya per millorar les possibilitats d'ús de la llengua catalana en determinats àmbits.

L'article s'organitza de la manera següent. A la secció 1 farem una breu introducció històrica a la situació lingüística del Tirol del Sud, que té certs paral·lelismes amb el cas català (un període de repressió política de la llengua autòctona sota un règim totalitari combinat amb una afluència important de parlants de la llengua majoritària de l'Estat). A la secció 2 oferirem les dades demolingüístiques bàsiques més recents, i en particular les que es desprenen del cens lingüístic, que precisament s'ha de tornar a fer aquest any 2001. A la secció 3 presentarem els tres pilars bàsics del sistema de protecció de les minories lingüístiques al Tirol del Sud (el separatisme lingüísticoescolar, l'equiparació de l'alemany i l'italià en l'Administració i la justícia i la «proporció ètnica»), i a la 4 farem una ràpida ullada a la jurisprudència constitucional recent més rellevant sobre aquestes qüestions. A la secció 5, finalment, sostindrem que en determinats aspectes el model sud-tirolès, basat en el concepte clau de «protecció de minories», és superior al model català, basat en el concepte de «llengua pròpia», en el sentit que ofereix *més* garanties per a l'ús «normal» de la llengua que no és l'oficial de l'Estat.

1. BREU INTRODUCCIÓ HISTÒRICA

Després de sis segles de vinculació a l'imperi austríac, el tractat de pau de St. Germain (1919) va segellar el pas del Tirol del Sud a mans italianes: era part del preu que Itàlia havia demanat a França i Anglaterra per la seva participació en la Gran Guerra al costat dels aliats. El tractat no contenia cap clàusula de protecció de la població germanòfona, i la Itàlia prefeixista no va complir la promesa feta pel rei Víctor Manuel de respectar escrupolosament les institucions locals i l'Administració autònoma. La situació dels ciutadans germanòfons del Tirol del Sud va empitjorar òbviament quan els feixistes italians van arribar al poder (1922), amb un programa que incloïa la italianització d'aquest territori. L'ensenyament de l'alemany va ser prohibit i castigat, els mestres germanòfons van ser destituïts o transferits a altres

2. En aquest article utilitzarem el topònims en la seva versió bilingüe italià-alemany, i normalment ens referirem a la província autònoma de Bolzano-Bozen amb el nom històric de «Tirol del Sud».

províncies, i els funcionaris germanòfons també van ser desposseïts dels seus càrrecs. En general, l'alemany va ser bandejat de la vida pública, els topònims van ser italianitzats i el mateix nom «Tirol» va ser proscrit. L'any 1935 el programa d'italianització va entrar en una segona fase. Mussolini va decidir crear una extensa zona industrial al sud de Bolzano-Bozen per afavorir la immigració d'un gran contingent de treballadors italianòfons i les seves famílies. La tercera fase va consistir en una mesura de neteja ètnica: el pacte italoalemany signat a Berlín el 22 de juny de 1939 va establir l'anomenada «Option», en virtut de la qual els ciutadans germanòfons del Tirol del Sud tenien sis mesos per triar entre la ciutadania alemanya (que comportava l'emigració al territori del III Reich) i el manteniment de la ciutadania italiana (que significava la renúncia a qualsevol dret de protecció del seu caràcter ètnic). Segons les dades oficials que es van publicar, 166.488 habitants del Tirol del Sud van optar per Alemanya i 63.017 van renunciar a l'opció, tot i que és probable que la proporció d'optants per Alemanya fos encara més alta. En total, es calcula que unes 75.000 persones van emigrar efectivament, de les quals només un terç van retornar posteriorment.

Els efectes d'aquesta política són clarament visibles en els censos lingüístics. Segons el cens de 1910, l'últim abans del Tractat de St. Germain, el 89 per cent dels ciutadans del Tirol del Sud eren germanòfons, i el percentatge d'italianòfons no superava el 3 per cent. L'any 1921, la proporció d'italianòfons s'havia triplicat i havia passat al 10,6 per cent, mentre que la dels germanòfons havia caigut 13 punts (del 89 al 76 per cent). El primer cens després de la Segona Guerra Mundial va permetre copsar els efectes de la immigració italianòfona: la proporció d'italianòfons havia atès el 34,3 per cent, mentre que els germanòfons havien quedat reduïts a un 62,2 per cent de la població.³

Les vicissituds de la guerra no van permetre que els plans d'evacuació de la població germanòfona es realitzessin completament. Al setembre de 1943 Itàlia va signar l'armistici amb els aliats, i les tropes alemanyes van envair Itàlia, incloent-hi el Tirol del Sud, on van ser rebudes com un exèrcit d'alliberament. Superats pels aliats, els comandants alemanys van signar l'armistici el 30 d'abril de 1945. Els primers dies de maig les tropes aliades van entrar al Tirol del Sud, on s'havien obert esperances que una victòria aliada permetés el retorn d'aquest territori a Àustria, sobretot entre els fundadors del Südtiroler Volkspartei (svp), el partit polític que havia de dominar des d'aquell moment la vida política sud-tirolesa.⁴ Els primers minis-

3. Vegeu les dades dels censos a la secció 2 de l'article.

4. L'svp constitueix un cas únic al món. Ha guanyat, per majoria absoluta, *totes* les

tres de les quatre potències aliades (Estats Units, Anglaterra, França i la Unió Soviètica) van respondre negativament a la demanda austríaca, secundada per l'svp, que se celebrés un referèndum d'autodeterminació al Tirol del Sud, però van forçar la signatura d'un acord entre Àustria i Itàlia per garantir l'autonomia del Tirol del Sud i la protecció de la seva minoria germanòfona. El dia 5 de setembre de 1946 el primer ministre italià, Alcide De Gasperi, i el ministre d'Affers Estrangers austríac, Karl Gruber, van signar un acord sobre el Tirol del Sud, que posteriorment va esdevenir part integrant (Annex iv) del Tractat de París, que va segellar la pau entre els aliats i Itàlia, convingut el 10 de febrer de 1947. L'acord va ser ratificat pel cap d'Estat provisional italià el 28 de novembre de 1947.

Per mitjà d'una Llei constitucional, el 31 de gener de 1948 Itàlia va proclamar l'Estatut d'autonomia de la regió Trentino-Alto Adige, que comprenia les províncies de Bolzano i de Trento. Aquesta decisió va causar el descontentament dels germanòfons del Tirol del Sud, que veien com l'Administració autònoma quedava sota el control de la majoria italianòfona de Trento. Aquest i altres incompliments del Tractat de París van obrir un període d'agitació en la vida política i social del Tirol del Sud, que va portar la «qüestió sud-tirolesa» davant l'ONU⁵ i va tenir també una fase de violència política. Després de laborioses negociacions entre l'svp i el Govern italià, iniciades amb l'anomenada «Comissió dels 19» l'any 1961, es va elaborar un complex conjunt de mesures per aplicar el Tractat de París, conegut amb el nom de «Paket», que incloïa l'elaboració d'un nou Estatut d'autonomia que reforçava els poders de les províncies en detriment dels de la regió i millorava la protecció de les minories lingüístiques de la província de Bolzano-Bozen. Un cop aprovat el «Paket» per l'svp i els parlaments austríac i italià, el nou Estatut d'autonomia va entrar en vigor el 20 de gener de 1972 (text únic aprovat amb el DPR 670/1972).⁶ Aquest nou Estatut, entès com a aplicació efectiva del Tractat de París, és

eleccions a l'assemblea provincial celebrades des de 1948 (1948, 1952, 1956, 1960, 1964, 1968, 1973, 1978, 1983, 1988, 1993 i 1998). També ha estat el partit més votat al Tirol del Sud tant en les eleccions legislatives italianes celebrades des de 1948 (1948, 1953, 1958, 1963, 1968, 1972, 1976, 1979, 1983, 1987, 1992, 1994, 1996 i 2001) com en les europees (1979, 1984, 1989, 1994 i 1999).

5. Vegeu les resolucions núm. 1497, de 21 d'octubre de 1961, i núm. 1661, de 28 de novembre de 1961, per mitjà de les quals l'Assemblea General de l'ONU va instar Itàlia i Àustria a reprendre les negociacions a fi de resoldre les diferències relatives a l'aplicació del Tractat de París.

6. L'abreviatura «dPR», que utilitzarem al llarg de tot l'article, vol dir «*decreto del Presidente della Repubblica*». En l'ordenament jurídic espanyol és l'equivalent a un real decret.

el marc de referència de totes les mesures de política lingüística que revisarem a la secció 3.

2. DADES DEMOLINGÜÍSTIQUES BÀSIQUES⁷

2.1. *El cens lingüístic*

L'evolució de la proporció relativa dels grups lingüístics al Tirol del Sud es pot estudiar a partir del cens de població, disponible des de 1880, amb el benentès que el tipus de pregunta no ha estat constant al llarg del temps. Fins l'any 1961 es va preguntar per la llengua d'ús (*Umgangssprache/lingua d'uso*). Els anys 1971 i 1981 es va preguntar per la pertinença a un grup lingüístic (*Zugehörigkeit zu einer Sprachgruppe/appartenenza ad un gruppo linguistico*), i l'any 1991, per la pertinença o l'agregació a un grup lingüístic (*Zuordnung zu einer Sprachgruppe/aggregazione ad un gruppo linguistico*). L'agregació afecta els ciutadans que tot i declarar-se «altres» han de ser comptats com a membres d'un dels tres grups existents per raó del gaudi dels drets lligats a la pertinença lingüística i de la determinació de la proporció relativa dels grups.

Com veurem més endavant, el cens de població permet realitzar els dos pressupòsits bàsics del sistema de proporció ètnica: *a*) conèixer la consistència relativa dels grups lingüístics per determinar les quotes de llocs de treball que els corresponen i *b*) conèixer la pertinença de cada ciutadà a un grup lingüístic.

El nou model introduït pel cens de 1991 va ser la resposta a la polèmica creada pel de 1981, el primer cop que el cens de població tenia la funció d'establir les proporcions numèriques dels grups lingüístics necessàries per a l'aplicació de la proporció ètnica. En el vessant judicial de la polèmica, convé esmentar que l'any 1984 el Consell d'Estat (Decisió 439/1984) va anul·lar les normes del DPR 542/1981 relatives a la declaració de pertinença lingüística, amb l'argument que impediien als ciutadans declarar-se membres d'un grup lingüístic que no fos un dels tres oficials. Per mitjà del De-

7. Per a una visió de conjunt sobre la situació de l'alemany i del ladí al Tirol del Sud, vegeu l'informe Euromosaic: <<http://www.uoc.es/euromosaic>>. Cal advertir d'algunes inexactituds. Per a una visió de conjunt (en publicacions catalanes) sobre la protecció de les minories lingüístiques a Itàlia, vegeu l'article de Paolo CARROZZA al número 7 de *Revista de Llengua i Dret*, i les conferències d'Alessandro PIZZORUSSO al cicle «Ordenació legal del plurilingüisme als estats contemporanis» (1982) i al Simposi sobre Dret Lingüístic (1987).

cret legislatiu 253/1991, es va adoptar una solució consistent a permetre la no pertinença a cap dels tres grups oficials i a separar la qüestió de la consistència relativa dels grups lingüístics de la qüestió de la pertinença de cada ciutadà a un grup lingüístic.

El procediment que s'aplica és el següent. Tots els ciutadans han d'omplir un qüestionari en el qual declaren la seva pertinença al grup lingüístic alemany, italià o ladí. En el cas de no declarar la seva pertinença a cap d'aquests grups, han de fer una declaració d'*agregació* a un d'aquests grups, que els ha de permetre l'exercici dels drets lligats a la pertinença, com per exemple ocupar un lloc de treball subjecte a la proporció ètnica. La declaració és nominal i ha d'anar signada personalment pel declarant, però aquesta informació no es transmet a les dues còpies del qüestionari, que són anònimes. D'aquesta manera, la primera pàgina serveix per establir la pertinença/agregació de cada ciutadà a un grup lingüístic i la primera còpia serveix per determinar la consistència numèrica de cada grup. Aquesta còpia s'envia a l'oficina del cens, i la segona queda en poder del declarant. La primera pàgina, la que conté la declaració nominal, és dipositada al jutjat del districte (*Bezirksgericht/pretura circondariale*). En cas de necessitat, el declarant pot sol·licitar un certificat de pertinença/agregació a un grup lingüístic (per exemple, quan ha de concursar per una plaça subjecta a la proporció ètnica). Altrament, aital certificat només es pot obtenir per ordre judicial.

Una altra novetat de 1991 respecte de 1981 és que els menors d'edat de més de 14 d'anys també han de fer la declaració de pertinença/agregació. En el cas dels menors de 14 anys, els seus pares o representants legals han de fer una declaració que només serveix per establir la consistència numèrica dels grups i que, per tant, és totalment anònima.

En tot cas, és evident que el cens de població no ofereix la possibilitat de declarar-se membre del grup lingüístic alemany i italià al mateix temps. Cavagnoli i Nardin (1997: 22) es fan ressò dels càlculs que situen en el 8 per cent la proporció de ciutadans bilingües en aquest sentit. Segons una estimació de Weber Egli (1992: 30), basada en el cens de 1981, es podria parlar d'uns 20.000 individus bilingües.

A la taula 1 es pot veure l'evolució dels grups lingüístics del Tirol del Sud d'acord amb els censos, i a la taula 2, les dades del cens de 1991, amb la distinció entre «pertenença» i «agregació» als grups lingüístics. La taula 3, que recull les dades d'aquest cens per edats, permet copsar la vitalitat del grup de llengua alemanya.

Taula 1. EVOLUCIÓ DELS GRUPS LINGÜÍSTICS SEGONS ELS CENSOS (1880-1991)

	<i>Italià %</i>	<i>Alemany %</i>	<i>Ladí %</i>	<i>Altres %</i>
1880	3,4	90,6	4,3	1,7
1890	4,5	89,0	4,3	2,3
1900	4,0	88,8	4,0	3,2
1910	2,9	89,0	3,8	4,3
1921	10,6	75,9	3,9	9,6
1961	34,3	62,2	3,4	0,1
1971	33,3	62,9	3,7	0,1
1981	28,7	64,9	4,1	2,2
1991	26,5	65,3	4,2	4,0

Font: ASTAT.⁸

Taula 2. DECLARACIONS DE PERTINENÇA I AGREGACIÓ ALS GRUPS LINGÜÍSTICS (1991)

	<i>Pertinença</i>	<i>%</i>	<i>Agregació</i>	<i>%</i>	<i>Total</i>	<i>%</i>
Italià	113.184	27,42	3.730	36,95	116.914	27,65
Alemany	281.807	68,27	5.696	56,42	287.503	67,99
Ladí	17.764	4,30	670	6,64	18.434	4,36
	412.755		10.096		422.851	

Font: ASTAT.

8. ASTAT és el nom del Landesinstitut für Statistik/Istituto provinciale di statistica. Les dades que tenen com a font l'ASTAT provenen de l'anuari estadístic del Tírol del Sud, que es pot obtenir gratuïtament a <www.provinz.bz.it/astat>. La categoria «altres» comprèn diferents categories de persones segons els anys. En el cas de l'últim cens «altres» comprèn a) les declaracions no vàlides, b) les persones temporalment absents i c) els estrangers residents. Convé tenir present que per calcular la proporció relativa dels grups lingüístics s'omet aquest conjunt de població. Per això, com veurem de seguida en el text, la composició «oficial» de 1991 és aquesta: 27,65 per cent de ciutadans de llengua italiana; 67,99 per cent de ciutadans de llengua alemanya i 4,36 per cent de ciutadans de llengua ladina.

Taula 3. CONSISTÈNCIA DELS GRUPS LINGÜÍSTICS PER EDATS (1991)

Edats	Alemanys %	Italià %	Ladí %
6-9	72,2	23,1	4,7
10-14	71,1	24,2	4,7
15-19	69,8	25,8	4,4
20-24	68,7	27,3	4
26-29	67	29,2	3,8
30-34	62,7	33,5	3,8
35-39	62,3	33,4	4,3
40-44	60,5	35,1	4,4
45-49	61,6	34,1	4,3
50-54	62,8	33	4,2
55-59	61,5	34,8	3,7
60-64	61,8	34,3	3,8
65-69	61,3	34,9	3,8
70-74	64	31,7	4,3
75 i més	67,4	28,3	4,3

Font: ASTAT (c.p.).

El cens de població no conté preguntes relatives a la competència lingüística de la població. En tot cas, com observen Cavagnoli i Nardin (1997: 55), els estudis disponibles *«arrivano alla conclusione che vi è una maggiore conoscenza dell'italiano da parte dei tedeschi, e quindi un loro maggior grado di bilinguismo»*. La conseqüència més important d'aquest fet és una gran demanda de bilingüisme per part de la població de llengua italiana, que es concreta, per exemple, en el creixent nombre de parels de llengua italiana que inscriuen els seus fills a l'escola alemanya (vegeu *infra*). Així, segons una enquesta de l'ASTAT de 1991, el 90,4 per cent dels entrevistats de llengua alemanya va declarar que sabia italià, mentre que el 66,8 per cent dels entrevistats de llengua italiana va declarar que sabia alemany (Buson, 1992: 102). El coneixement de llengües és més gran com més joves són les persones; tot i així, segons l'enquesta de 1991, el 15 per cent dels joves italianòfons de 18-24 anys no sabia alemany (Buson, 1992: 111). Pel que fa als entrevistats de llengua ladina, el 96,8 per cent va declarar que sabia alemany i el 100 per cent, italià. Aquestes dades són semblants a les que s'havien obtingut en el *Social Survey* de 1986. Convé indicar que en aquest estudi només el 15 per cent dels italians i el 35 per cent dels alemanys van declarar estar en condicions de mantenir una conversa en totes dues llengües. Aquesta és la dada que va portar els autors de l'estudi a considerar que *«un*

largo strato di persone [...] è da considerare monolingue» (Social Survey 1986, p. 150, citat per Cavagnoli i Nardin, 1997: 58).

Un àmbit interessant d'estudi és el de les parelles mixtes. En la seva tesi, Weber Egli va treballar amb una mostra de 61 matrimonis mixtos, 36 de Bolzano-Bozen i 25 de Merano-Meran. Catorze d'aquests matrimonis (el 23 %) eren formats per un marit alemany i una dona italiana, i 47 (el 77 %), per una dona alemanya i un marit italià. A Bolzano-Bozen, l'italià era la llengua de comunicació de 30 dels 36 matrimonis, i a Merano-Meran, de 17 dels 25. Una de les raons principals d'aquest fet és que el domini de l'italià per part dels cònjuges alemanys era superior al domini de l'alemany per part dels cònjuges italians. En una escala de l'1 (gens) al 5 (molt bo), només tres alemanys van puntuar per sota del 4, mentre que molts italians van declarar puntuacions de 2 (insuficient) o 3 (suficient).

2.2. *El cleavage lingüístic*

La situació dels grups lingüístics al Tirol del Sud es pot caracteritzar en termes d'una divisió territorial, econòmica, cultural, política i psicològica.⁹

El 83 per cent dels ciutadans de llengua italiana es concentra a les quatre ciutats més grans de la província (Bolzano-Bozen, Merano-Meran, Bressanone-Brixen i Laives-Leifers). A Bolzano-Bozen, la capital, i Laives-Leifers, dins la seva àrea metropolitana, els ciutadans de llengua italiana són majoritaris (72,59 per cent de 93.821 habitants i 69,34 per cent de 13.217 habitants, respectivament), i a la segona ciutat de la província, Merano-Meran, constitueixen la meitat de la població (49,01 per cent de 30.877 habitants). Els ciutadans de llengua alemanya, en canvi, es concentren als pobles, on són aclaparadorament majoritaris. Per posar només un exemple, a Jenesien-S. Genesio, el poble de la rodalia de Bolzano-Bozen on s'allotjava el grup de l'EBLUL, els ciutadans de llengua alemanya constitueixen el 97,82 per cent de la població.

Pel que fa als ciutadans de llengua ladina, es concentren als vuit municipis de les valls dolomítiques de Val Gardena-Grödental i Val Badia-Gardental, on representen més del 90 per cent de la població. Concretament, són majoritaris a Badia-Abtei (95,55 per cent de 2.651 habitants), Corvara in Badia-Corvara (92,80 per cent de 1.194), Marebbe-Enneberg (94,88 per cent de 2.519), Ortisei-St. Ulrich (83,94 per cent de 4.073), S. Martino in Badia-St. Martin in Thurn (98,01 per cent de 1.456), S. Cristina Val Gar-

9. Sobre el separatisme lingüísticoescolar, vegeu la Secció 3.

dena-St. Christina in Gröden (92,87 per cent de 1.543), Selva di Val Gardena-Wolkenstein in Gröden (88,31 per cent de 2.292) i La Valle-Wengen (98,35 per cent de 1.152).

Tot i que no hi ha estadístiques sobre l'activitat econòmica dels sud-tirolesos per grup lingüístic, és un fet conegut que els ciutadans de llengua alemanya dominen els dos sectors clau de l'economia sud-tirolesa (l'agricultura i el turisme), mentre que els italians es concentren a la funció pública i sobretot a la indústria. Com diu Weber-Egli (1992: 44), «*die Landwirtschaft ist fast ausschließlich die Domäne der Deutsch-Südtiroler, während die Industrie die Hochburg der italienischen Sprachgruppe darstellt*».¹⁰

En el camp social i cultural, la vida dels sud-tirolesos, com diuen Cavnagnoli i Nardin (1997: 57s), «*si svolg[e] di fatto su binari separati*». Un estudi sobre els hàbits de lectura i el consum televisiu de 1992 va posar de manifest que prop de la meitat de la població de llengua alemanya no seguia mai o gairebé mai programes televisius en italià, que més del 75 per cent escoltava sempre o gairebé sempre les notícies en la seva llengua i que més del 74 per cent no llegia mai o gairebé mai diaris en italià. Entre els ciutadans de llengua italiana, aquests percentatges eren encara més alts: el 67,9 per cent no seguia mai o gairebé mai programes televisius en alemany, el 89,6 per cent escoltava sempre o gairebé sempre les notícies en la seva llengua, i el 77,7 per cent no llegia mai o gairebé mai diaris en alemany. Els resultats d'un altre estudi de 1998 sobre l'audiència radiofònica i televisiva indiquen que aquesta tendència persisteix. Per posar només un exemple, podem dir que les emissions *en alemany* de la RAI de Bolzano-Bozen són seguides per un 56,7 per cent de ciutadans de llengua alemanya, i només per un 8,8 per cent de ciutadans de llengua italiana, mentre que les emissions *en italià* són seguides per un 52 per cent de ciutadans de llengua italiana i només per un 14,3 per cent de ciutadans de llengua alemanya.

Políticament, la divisió lingüística encara és més evident. El principal eix de classificació dels partits polítics és l'eix lingüístic. Hi ha un gran partit «alemany», l'SVP, i un conjunt de partits «italians», el més important dels quals és el neofeixista Alleanza Nazionale. L'únic partit que té diputats dels dos grups lingüístics és el partit verd (Grün-Alternative Fraktion/Gruppo Verde Alternativo). Pel que fa als ladins, existeix un partit (Ladins) que representa aquesta població. La divisió lingüística entre els partits no és sinó un reflex de la divisió social: així, els resultats electorals reproduïxen aproximadament els percentatges de cada grup lingüístic en

10. «L'agricultura és gairebé exclusivament el domini dels sud-tirolesos alemanys, mentre que la indústria representa el bastió del grup lingüístic italià.»

el conjunt de la població. A les últimes eleccions provincials (1998), els partits alemanys van obtenir el 71,43 per cent dels escons; els italians, el 25,71 per cent, i els ladins, el 2,86 per cent. Recordem que, segons el cens de 1991, els ciutadans de llengua alemanya constitueixen el 67,99 per cent de la població de la província; els de llengua italiana, el 27,65 per cent, i els de llengua ladina, el 4,36 per cent.

Finalment, la divisió lingüística també té el seu reflex en la percepció que els ciutadans tenen de la situació. Després de molts anys de forta tensió interètnica, el *Social Survey* de 1997 va posar de manifest que, comparant amb l'estudi anterior (1986), el problema havia perdut intensitat. Així, la proporció dels qui consideraven que en els darrers cinc anys la convivència dels grups lingüístics havia millorat (41 per cent) gairebé quadruplicava la dels qui consideraven que havia empitjorat (12 per cent); la proporció dels qui consideraven que en els propers cinc anys la situació milloraria (36 per cent) triplicava àmpliament la dels qui consideraven que empitjoraria (11 per cent). D'altra banda, en una llista de vuit conflictes sociopolítics el conflicte entre els grups lingüístics ocupava la sisena posició (28 per cent) (la segona l'any 1986, amb un 43 per cent), i en una llista de dotze qüestions que haurien de ser políticament prioritàries la convivència dels grups lingüístics ocupava la sisena posició (darrere els conflictes entre immigrants de color i població local, entre els partits de dreta i d'esquerra, entre l'economia i els ecologistes, entre la província i el Govern italià, i entre rics i pobres). Els estudis sobre la població jove també indiquen que els grups lingüístics es veuen amb més simpatia mútua que abans. Tot i així, es continua detectant entre els joves la percepció que les fronteres ètniques són impermeables (*Jugendstudie* 1994, p. 48), i quan es mesura l'escala de distància social els joves de cada grup lingüístic continuen preferint els membres del seu propi grup (*Jugendstudie* 1999, p. 112).

2.3. *Factors de canvi*

Abans de passar a la secció següent voldríem deixar apuntats molt breument alguns fenòmens que podrien esdevenir factors de canvi de la situació lingüística al Tirol del Sud. En primer lloc, convé esmentar el retrocés de la fecunditat: el nombre mitjà de fills per dona és inferior al 2,1 per cent des de mitjan anys vuitanta. L'any 1995 va ser d'1,10 per cent entre els ciutadans de llengua italiana; d'1,53 per cent entre els ciutadans de llengua alemanya i d'1,78 per cent entre els de llengua ladina (l'1,42 per cent en el total de la població provincial). Aquest retrocés de la fecunditat s'ha de po-

sar en relació amb el fenomen de la immigració. Tot i que l'afluència d'immigrants al Tirol del Sud encara és molt reduïda, la seva presència comença a plantejar qüestions que a la llarga podrien afectar l'actual equilibri lingüístic. Si més no, com veurem a la secció següent, es detecta una tendència entre els nous immigrants a inscriure els seus fills a les escoles italianes. A la taula 4 es pot veure com el nombre de residents estrangers al Tirol del Sud ha augmentat en els darrers anys:

Taula 4. RESIDENTS ESTRANGERS EN EL CONJUNT DE LA POBLACIÓ (1990-1999)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Nombre de residents	5.099	5.661	5.811	6.456	7.255	8.243	9.461	10.625	11.622	12.667
%	1,2	1,3	1,3	1,4	1,6	1,8	2,1	2,3	2,5	2,7

Font: ASTAT.

En tercer lloc, també caldria referir-se al paper que pot tenir en el futur la creixent població bilingüe i, sobretot, el segment de població jove. En el darrer cas, es detecta entre els joves de llengua alemanya de les ciutats una certa adhesió a l'italià, que és percebut com a llengua de la modernitat, lliure de les connotacions «rurals» de (la varietat sud-tirolesa de) l'alemany. En aquest sentit, el *Jugendstudie* de 1999 va posar de manifest que un 29 per cent dels joves de llengua alemanya d'extracció urbana se sentien poc o gens orgullosos de pertànyer al seu grup lingüístic, mentre que entre els joves de llengua italiana aquest sentiment només el mostrava un 10 per cent dels entrevistats. En general, en aquest estudi el 7 per cent dels joves va refusar de classificar-se com a italià, alemany o ladí, una actitud que en el context urbà va atènyer el 12,4 per cent.

3. POLÍTICA LINGÜÍSTICA

Com hem dit a la introducció històrica, les mesures de protecció de la població alemanya del Tirol del Sud es remunten al Tractat de París, signat el dia 5 de setembre de 1946 pel primer ministre italià, Alcide De Gasperi, i el ministre d'Afers Estrangers austríac, Karl Gruber. El punt 1 de l'annex iv del Tractat de París, en la seva versió oficial anglesa, diu el següent:

«German speaking inhabitants of the Bolzano Province and of the neighbouring bilingual townships of the Trento Province will be assured a complete equality of rights with the Italian-speaking inhabitants, within the framework of special provisions to safeguard the ethnical character and the cultural and economic development of the German-speaking element.

»In accordance with legislation already enacted or awaiting enactment the German-speaking citizens will be granted in particular:

- »a) elementary and secondary teaching in the mother-tongue;*
- »b) purification of the German and Italian languages in public offices and official documents, as well as in bilingual topographic naming;*
- »c) the right to re-establish German family names which were italianized in recent years;*
- »d) equality of rights as regards the entering upon public offices, with a view to reaching a more appropriate proportion of employment between the two ethnical groups.»*

En aquesta secció analitzarem de quina manera el nou Estatut d'autonomia de 1972 (dPR 670/1972) i les normes que el despleguen apliquen els apartats a), b) i d) del Tractat.

3.1. *Ensenyament*¹¹

Segons l'article 19 de l'Estatut, a la província de Bolzano-Bozen l'ensenyament als parvularis, escoles primàries i secundàries es fa en la llengua materna de l'alumnat (italià o alemany) per part de mestres que tenen aquesta llengua com a llengua materna. Malgrat això, la inscripció és lliure (*«L'iscrizione dell'alunno alle scuole della provincia di Bolzano avviene su semplice istanza del padre o di chi ne fa le veci»*). L'article 8 del dPR 89/1983 va limitar la llibertat d'elecció amb aquesta precisió:

«Il diritto dei genitori o di chi ne fa le veci di decidere l'iscrizione nelle scuole dei diversi gruppi linguistici non può avere in alcun modo influenza sulla lingua d'insegnamento prevista per le diverse scuole.»

11. Sobre el model lingüísticoescolar sud-tirolès, vegeu les pàgines 98-116 de la monografia d'Antoni MILIAN sobre drets lingüístics i dret fonamental a l'educació.

D'acord amb això, la llibertat d'elecció no ha d'impedir que l'ensenyament monolingüe sigui posat en perill per la presència massiva d'alumnes de l'altre grup lingüístic.

El dPR 301/1988 va regular el procediment formal que cal seguir davant la inscripció de nens i nenes en una escola on l'ensenyament s'imparteix en una llengua diferent de la llengua materna. Si la presència d'un alumne sense els coneixements lingüístics adequats compromet l'eficàcia de l'ensenyament, el cas és estudiat per una comissió paritària específica en un termini de 25 dies des del començament de l'any escolar. Aquesta comissió és formada per experts de llengua italiana i de llengua alemanya, nomenats pels intendants de l'escola italiana i l'escola alemanya. En el cas d'empat, decideix el vot del president de la comissió, que és de llengua italiana, si l'escola afectada és italiana, i de llengua alemanya, si l'escola és alemanya. En els parvularis, els casos que es presenten són estudiats pel Consell Escolar, que generalment és format per membres del mateix grup lingüístic, corresponent a la llengua d'ensenyament de l'escola.

L'ensenyament de la «segona llengua» és obligatori des del segon curs de l'escola primària, i també és impartit per mestres que tenen aquesta llengua com a llengua materna. Com direm després, aquests mestres són els únics docents que tenen l'obligació de posseir el certificat de bilingüisme. El nombre d'hores dedicades a la segona llengua és el següent: a segon i tercer curs de primària s'hi dediquen quatre hores setmanals; a quart i cinquè de primària, cinc hores, i als tres cursos de l'escola secundària de primer grau (*Mittelschule/scuola media*), sis hores setmanals. Aquestes sis hores es van reduir a cinc en el segon i tercer curs de l'escola secundària de primer grau a partir del curs 2000-2001, arran de la introducció de l'assignatura d'anglès.

A títol experimental, algunes escoles italianes introdueixen l'assignatura d'alemany a l'últim curs del parvulari, és a dir, dos anys abans del previst. També convé esmentar l'experiència d'immersió parcial tardana practicada per l'escola italiana Archimede, una escola secundària de primer grau, que imparteix en alemany l'assignatura de geografia (2 h/setmana). Hi ha alguns altres experiments en la línia de millorar els coneixements d'alemany de l'alumnat italià, i existeixen propostes per generalitzar la immersió lingüística a les escoles italianes, una possibilitat que és refusada categòricament per l'svp. L'associació Genitori per il Bilinguismo defensa una redacció alternativa de l'article 19 de l'Estatut, que conté aquest incís:

«Per realizzare il bilinguismo della popolazione e consentire un efficace apprendimento della seconda lingua possono essere introdotti nelle scuole di

ogni ordine e grado della provincia di Bolzano, comprese le scuole materne, insegnamenti in lingua veicolare [és a dir, no en la llengua materna dels alumnes] e secondo i principi dell'immersione linguistica.»

A les dues valls ladines, el ladí és la llengua vehicular als parvularis, i s'imparteix com a assignatura a l'escola primària i secundària (2 h/setmana), en la varietat pròpia de cada vall.¹² Fora d'això, l'ensenyament es fa a parts iguals en italià i en alemany. Aquesta paritat s'aplica de manera diferent a l'escola primària i a l'escola secundària. Així com a l'escola secundària les matèries que s'imparteixen en italià i en alemany són fixes, a l'escola primària totes les matèries s'imparteixen alternativament en totes dues llengües. Normalment es practica una alternança setmanal: una setmana totes les matèries es fan en alemany i la setmana següent, en italià. En els cursos inferiors també hi ha qui practica l'alternança diària. Cal dir que a primer curs es fa una distinció entre grups ladí-alemany i ladí-italià, segons la llengua que l'alumnat entén millor. Els mestres de les escoles primàries ladines han de ser membres del grup lingüístic ladí; a les escoles secundàries poden ser italians o alemanys, amb el benentès que imparteixen les assignatures en la llengua materna. Cal dir que tots els mestres de les escoles ladines han de demostrar coneixements de ladí, italià i alemany, per mitjà d'exàmens orals i escrits.

L'administració de les escoles és separada. Segons l'article 19 de l'Estatut, l'escola italiana és administrada per un superintendent (que també s'ocupa «*della vigilanza sulla scuola in lingua tedesca e su quella delle località ladine*»); l'escola alemanya, per un intendent i l'escola de les localitats ladines, per un altre intendent. Els superintendent és nomenat pel Ministeri d'Educació italià d'acord amb el Govern provincial, i l'intendent de l'escola alemanya és nomenat pel Govern provincial d'acord amb el Ministeri. El Ministeri també nomena l'intendent de l'escola de les localitats ladines.

A la taula 5 es poden veure les dades d'inscripció escolar per grups lingüístics del curs 1999-2000:

12. Des de fa anys es treballa en un estàndard ladí unificat (l'anomenat *ladin dolomitan*), però no és la varietat que fan servir les escoles.

Taula 5. INSCRIPCIÓ ESCOLAR PER LLENGUA D'ENSENYAMENT (CURS 1999-2000)

	<i>Primària</i>		<i>Secundària 1r grau</i>		<i>Secundària 2n grau</i>	
	Nombre d'inscripcions	%	Nombre d'inscripcions	%	Nombre d'inscripcions	%
Alemany	20.391	77	12.179	78,4	11.895	73,1
Italià	4.823	18,2	2.740	17,6	4.077	25
Ladí	1.241	4,7	608	3,9	295	1,8
Total	26.455	100	15.527	100	16.267	100

Font: ASTAT.

El fenomen més aparent és que la proporció d'alumnes a les escoles alemanyes és més gran que la d'infants de llengua alemanya en els grups d'edat rellevants (72,2 per cent en la franja 6-9; 71,1 per cent en la franja 10-14 i 69,8 per cent en la franja 15-19). Això revela una certa tendència dels pares de llengua italiana a inscriure els fills a l'escola alemanya (Cavagnoli i Nardin, 1997: 32). També és un fet conegut que els pares de famílies bilingües tendeixen a inscriure els seus fills a l'escola alemanya. Així, tres quartes parts de les famílies bilingües investigades per Weber Egli en la seva tesi doctoral havien inscrit els seus fills en escoles alemanyes (Weber Egli, 1992: 74).

Un altre fenomen que convé esmentar és la preferència de l'alumnat estranger per l'escola italiana. Primer de tot cal dir que la presència d'alumnat estranger a l'escola obligatòria sud-tirolesa (primària i secundària de primer grau) coneix un augment progressiu, que és paral·lel a l'augment de residents estrangers: com es pot veure a la taula 6, de 270 alumnes el curs 1994-1995 es va passar a 553 el curs 1998-1999.

Taula 6. INSCRIPCIÓ D'ALUMNES ESTRANGERS PER LLENGUA D'ENSENYAMENT (1994-1999)

	1994-95	1995-96	1996-97	1997-98	1998-99
Alemany	120	121	128	141	203
Italià	145	130	209	293	346
Ladí	5	1	3	4	4
Total	270	252	340	438	553

Font: ASTAT.

Dels 553 alumnes estrangers inscrits a l'escola obligatòria el curs 1998-1999, 203 (36,7 %) anaven a l'escola alemanya; 346 (62,6 %), a l'escola italiana, i 4 (0,7 %), a l'escola ladina. La majoria d'estrangers que visiten l'escola alemanya són ciutadans de la UE de llengua materna alemanya (alemanys i austríacs); els estrangers d'altres llengües maternes tendeixen a visitar l'escola italiana.

Pel que fa als parvularis, el curs 1999-2000 hi havia 13.493 infants inscrits, repartits d'aquesta manera: 9.796 (72,6 %) als parvularis alemanys; 3.081 (22,8 %) als parvularis italians, i 616 (4,6 %) als ladins. Entre els infants estrangers les proporcions eren molt diferents: dels 281 que eren estrangers, 117 (41,6 %) visitaven els parvularis alemanys; 162 (57,7 %) visitaven els parvularis italians, i només 2 (0,7 %), els ladins.

Tot i l'existència de grups organitzats partidaris d'alterar l'actual *statu quo* lingüísticoescolar al Tirol del Sud, el sistema de separació per grups lingüístics continua tenint el suport ferm de l'SVP i de la majoria de la població. En una enquesta de l'ASTAT de 1991 es va demanar als entrevistats que es pronunciessin sobre un seguit de propostes per promoure la col·laboració entre els grups lingüístics. La proposta «*Keine Trennung nach Sprachgruppen (z.B. in der Schule)*»¹³ va ser triada pel 9,3 % dels entrevistats de llengua alemanya; el 37,6 % dels entrevistats de llengua italiana, i el 10,8 % dels entrevistats de llengua ladina (Atz, 1992: 89).

3.2. Ús de les llengües oficials

L'Estatut d'autonomia de 1948 va mantenir el principi que la llengua oficial de la regió Trentino-Alto Adige era l'italià (article 84). No va ser fins al nou Estatut d'autonomia de 1972 que l'alemany va ser legalment «equiparat» a l'italià i, per tant, declarat llengua oficial de la regió. Segons l'article 99 del nou Estatut,

«*Nella regione la lingua tedesca è parificata a quella italiana che è la lingua ufficiale dello Stato. La lingua italiana fa testo negli atti aventi carattere legislativo e nei casi nei quali dal presente Statuto è prevista la redazione bilingue.*»

L'article 100 reconeix els drets lingüístics dels ciutadans de llengua alemanya de la província de Bolzano-Bozen:

13. «Cap separació per grups lingüístics (per exemple, a l'escola).»

«I cittadini di lingua tedesca della provincia di Bolzano hanno facoltà di usare la loro lingua nei rapporti con gli uffici giudiziari e con gli organi e uffici della pubblica amministrazione situati nella provincia o aventi competenza regionali, nonché con i concessionari di servizi di pubblico interesse svolte nella provincia stessa.

»Nelle adunanze degli organi collegiali della Regione, della provincia di Bolzano e degli enti locali in tale provincia può essere usata la lingua italiana o la lingua tedesca.

»Gli uffici, gli organi e i concessionari [...] usano nella corrispondenza e nei rapporti orali la lingua del richiedente e rispondono nella lingua in cui gli atti sono stati avviati da altro organo o ufficio; ove sia avviata d'ufficio, la corrispondenza si svolge nella lingua presunta del cittadino cui è destinata.»

Pel que fa al ladí, l'article 102 es refereix a mesures de respecte i protecció, però no estableix el dret d'usar-lo oficialment. El reconeixement del dret a usar el ladí com a llengua oficial local no es va produir fins al dPR 574/1988.

3.2.1. Obligació de bilingüisme (i trilingüisme)

En atenció als drets lingüístics reconeguts per l'article 100 de l'Estatut, el dPR 752/1976 estableix que el coneixement de l'italià i de l'alemany és un requisit per ocupar llocs de treball a les administracions públiques de la província, incloent-hi els de les administracions estatals no subjectes a la proporció ètnica.¹⁴ Aquest coneixement s'ha de demostrar amb l'anomenat «examen de bilingüisme» (vegeu *infra*). Cal dir que el dPR 846/1977 va excloure d'aquesta norma el personal de les escoles (inspectors, directors i docents), que quedava limitada als mestres de segona llengua. Posteriorment, el Decret legislatiu 434/1996 va disposar que el coneixement de totes dues llengües seria exigít als inspectors i directors, així com al superintendent i els intendants escolars. D'acord amb el Decret legislatiu 354/1997, el requisit de bilingüisme es va fer extensiu als jutges tributaris de les Comissions Tributàries de primer i segon grau de Bolzano-Bozen.

El dPR 574/1988, d'altra banda, va regular per primera vegada l'obligació de bilingüisme en els concessionaris (privats) de serveis públics. Con-

14. Sobre aquesta qüestió, vegeu l'article de Paolo CARROZZA al número 12 de *Revista de Llengua i Dret*, dins el «Simposi sobre criteris d'avaluació lingüística en el procés de selecció de funcionaris», i el de Roberto SCARCIGLIA al número 16.

cretament, l'article 2.1 del decret disposa que en aquestes empreses «*l'attività deve essere organizzata in modo che sia garantito l'uso delle lingue italiana e tedesca*». Gràcies a la intervenció del senador sud-tirolès Ferrari, la Llei estatal de finances 724/1994 va incloure dos paràgrafs que introduïen l'*obligació* del bilingüisme en les empreses concessionàries de serveis públics. Aquesta mesura va suscitar una forta polèmica que va ser resolta amb l'adopció del Decret legislatiu 446/1996. Segons aquest Decret, en les empreses concessionàries que resulten d'una privatització tots els empleats han de ser bilingües en el sentit del dPR 752/1976; en les empreses que assumeixen la gestió de serveis que abans no eren proveïts per l'Administració pública, en canvi, es manté la formulació del dPR 574/1988, amb el benentès que les persones concretes que s'encarreguin de garantir l'ús de les llengües italiana i alemanya han d'estar en possessió del certificat de bilingüisme. D'altra banda, a fi d'assegurar el compliment de la nova regulació, el Decret 446/1996 també va introduir sancions, que poden anar fins a la suspensió de la concessió o l'exclusió dels procediments de renovació de la concessió.

L'obtenció del certificat de bilingüisme s'aconsegueix per mitjà de l'anomenat «examen de bilingüisme». L'examen de bilingüisme té quatre nivells de dificultat (A, B, C i D). El primer nivell de dificultat (D) consta només d'una prova oral, i els altres tres, d'una prova oral i una prova escrita. Les comissions que jutgen aquests exàmens són formades a parts iguals per ciutadans de llengua materna alemanya i ciutadans de llengua materna italiana.

Les dades disponibles assenyalen que els ladins són els qui més fàcilment aproven els exàmens, seguits dels alemanys i, a més distància, dels italians. Entre 1977 i 1991 va aprovar l'examen el 41,94 per cent dels candidats. Per grups lingüístics, el va aprovar el 61,26 per cent dels ladins; el 48,06 per cent dels alemanys, i el 29,93 per cent dels italians. Des de 1991 no es recull la pertinença lingüística dels candidats, i només existeixen dades agregades de tots els candidats. La taula 7 conté les dades de 1995 a 1999. Cal dir que l'any 1999 hom va introduir canvis en el tipus d'examen que van tenir com a conseqüència un increment significatiu del percentatge de persones aprovades.

La superació de l'examen de bilingüisme dóna dret a l'anomenat «plus de bilingüisme» (*Zweisprachigkeitszulage/indennità di bilinguismo*) a les administracions estatals i a les unitats sanitàries locals. Es tracta d'una relíquia d'abans del dPR 752/1976, quan el bilingüisme a la funció pública era una qüestió de voluntarisme.

El coneixement addicional del ladí es demostra amb una conversa en el

Taula 7. PERCENTAGES D'APROVATS L'EXAMEN DE BILINGÜISME (1995-1999)

	<i>A</i>	<i>B</i>	<i>C</i>	<i>D</i>	<i>Total</i>
1995	25,2	21,4	36,7	80,7	32,8
1996	26,9	34,5	49,0	76,7	40,8
1997	37,0	30,2	61,7	75,0	43,9
1998	32,0	38,2	61,9	75,8	46,8
1999	68,3	52,3	53,4	85,9	61,4

Font: ASTAT.

primer nivell de dificultat i amb una conversa i una prova escrita en els altres nivells, introduïda pel Decret legislatiu 354/1997. La comissió que jutja aquests exàmens és formada per quatre membres del grup lingüístic ladí. En aquest punt convé recordar que el coneixement del ladí és un requisit per als funcionaris d'organismes respecte dels quals els ciutadans ladins tenen reconegut el dret d'usar la seva llengua.

La valoració que fan els ciutadans de l'obligació de bilingüisme per als funcionaris ha estat mesurada en algun estudi. La taula següent recull les dades d'una enquesta de l'ASTAT de 1991 (Atz, 1992: 95):

Taula 8. VALORACIÓ PERCENTUAL DEL BILINGÜISME EN EL SERVEI PÚBLIC

	<i>Tots els funcionaris</i>	<i>Només funcionaris que tenen contacte amb el públic</i>	<i>Supressió</i>
Alemany	79,4	17,0	3,6
Italià	32,4	55,3	12,3
Ladí	55,5	36,7	7,7
Altres	46,9	38,1	15,0
Total	63,6	29,7	6,7

Font: ASTAT.

3.2.2. L'ús de les llengües en l'Administració i la Justícia

La plena aplicació efectiva de l'article 100 de l'Estatut en l'Administració i la Justícia va trigar anys a esdevenir-se. Un dels punts de controvèrsia més importants va ser si la llengua dels processos judicials havia de ser única (alemany o italià) o bé si es permetrien processos bilingües. L'acord polític sobre el desplegament legislatiu de l'article 100 no es va produir fins

l'any 1988, quan l'svp va acceptar determinades excepcions al principi del procés monolingüe. El 13 de maig de 1988 el Consell de Ministres va donar el vistiplau a les normes d'actuació corresponents, i el 15 de juliol va ser promulgat el dPR 574/1988, que no va ser publicat al diari oficial fins al 8 de maig de 1989, amb la previsió que les disposicions més problemàtiques (sobre les relacions amb les oficines judicials i els òrgans jurisdiccionals) no entressin en vigor fins al cap de quatre anys.

El dPR 574/1988 s'aplica a les relacions amb els òrgans i les oficines de l'Administració pública i dels ens públics, així com amb els concessionaris de serveis públics; a les relacions amb les oficines judicials i els òrgans jurisdiccionals que tenen la seu a la província de Bolzano-Bozen, i amb les que tenen la seu a la província de Trento però també tenen competències sobre la província de Bolzano-Bozen; a les relacions internes del personal de tots els organismes anteriors; a les relacions externes amb organismes de tipus militar que tenen la seu a la província de Bolzano-Bozen o a la província de Trento amb competències sobre la província de Bolzano-Bozen, i als actes públics i notariaus.¹⁵ En consonància amb l'article 100 de l'Estatut, el dPR 574/1988 regula com els òrgans administratius i judicials, en les seves relacions amb els ciutadans, han d'utilitzar la llengua escollida pels ciutadans (alemany o italià), i limita l'ús «conjunt» (*gemensaimer Gebrauch/uso congiunto*) de l'alemany i l'italià en els tres supòsits que preveu l'Estatut: els actes destinats a la generalitat dels ciutadans, els actes individuals destinats a ús públic i els actes destinats a una pluralitat d'òrgans. En tots aquests casos, els textos en alemany i en italià han de tenir la mateixa aparença tipogràfica.

L'Administració

El dPR 574/1988 disposa que tots els òrgans administratius afectats han d'adequar la seva estructura organitzativa a la possibilitat d'usar l'alemany i l'italià. En tots s'ha de fer constar la facultat que tenen els ciutadans d'usar la llengua del propi grup lingüístic, amb especificació de les formes de protecció i les sancions corresponents per refús, omissió o retard en el compliment de les disposicions del decret. L'article 37 disposa que el no compliment de les disposicions del Decret per part dels empleats públics és

15. Excepcionalment, el dPR 574/1988 també conté una mesura que no afecta l'Administració ni la Justícia. Segons l'article 36, les etiquetes i els prospectes dels medicaments distribuïts a la província de Bolzano-Bozen han de ser bilingües des del 8 de novembre de 1990.

perseguida per la via disciplinària i, eventualment, també per la via penal.

Tots els òrgans administratius, serveis i empreses concessionàries de serveis públics han de formular els seus actes en la llengua usada inicialment pel ciutadà. Quan s'adrecen al ciutadà per iniciativa pròpia, han d'utilitzar la seva llengua «presumpta» (*mutmaßliche Sprache/lingua presunta*). Si aquestes disposicions no es compleixen, el ciutadà pot interposar un recurs de nul·litat, d'acord amb l'esquema següent.

En el termini de deu dies, el ciutadà presenta el recurs (per escrit o oralment) davant l'òrgan afectat o davant l'alcalde del seu ajuntament. El recurs deixa l'acte sense efecte. En el termini de deu dies, l'òrgan respon si el recurs és fonamentat: si ho és, l'acte es repeteix en la llengua requerida; si no, es comunica la notícia a l'interessat i l'acte recupera el seu efecte. Si passat aquest termini de deu dies no hi ha resposta, l'acte esdevé definitivament sense efecte. Quan el recurs és refusat, el ciutadà interessat (o un diputat o un regidor) pot presentar recurs davant la secció autònoma de Bolzano del Tribunal Regional de Justícia Administrativa, que ha de sentenciar en el termini de 60 dies.

La presentació del recurs exigeix l'aportació del certificat oficial de pertinença a un grup lingüístic només quan l'òrgan actua d'ofici i la llengua presumpta no és la llengua efectiva del ciutadà.

Si un procediment iniciat a la província de Bolzano-Bozen ha de continuar en una altra província de l'Estat, la traducció a l'italià dels actes fets en alemany es fa d'ofici.

Pel que fa als ciutadans de llengua ladina, l'article 32 del dPR 574/1988 els reconeix el dret d'usar la seva llengua en les seves relacions amb els serveis de l'Administració pública, els ens locals i les institucions escolars de les localitats ladines (excepte les forces armades i la policia), així com amb els serveis provincials que, tot i tenir la seu fora de les localitats ladines, s'ocupin exclusivament o principalment de qüestions que interessin la població ladina. Els òrgans esmentats tenen l'obligació de contestar oralment en ladí, o bé per escrit en alemany i italià, amb el text ladí a continuació. (A partir del Decret legislatiu 446/1996, el ladí també pot ser usat amb les empreses concessionàries de serveis públics que operen exclusivament en les localitats ladines. La resposta d'aquestes empreses es fa d'acord amb el mateix criteri anterior.) Amb la resta de serveis de l'Administració pública de la província, els ciutadans ladins poden usar l'alemany o l'italià.

Abans del dPR 574/1988, els ciutadans de llengua alemanya podien relacionar-se en alemany amb les autoritats judicials, però les actes eren redactades en italià, així com les sentències i els certificats penals. Per obtenir-ne una traducció a l'alemany calia demanar-ho expressament. Els ciutadans de llengua alemanya podien relacionar-se en alemany amb la policia judicial i tributària (*Gerichts- und Steuropolizei/polizia giudiziaria e tributaria*), tot i que ocasionalment calia aportar un intèrpret. Un agent de policia que desconegués l'alemany podia arrestar vàlidament un ciutadà de llengua alemanya, encara que aquest no pogués fer ús del seu dret d'expressar-se en alemany.

El dPR 574/1988 disposa que en el cas d'arrest o detenció d'un ciutadà l'autoritat judicial o l'òrgan de policia té l'obligació de preguntar-li quina és la seva llengua materna, i d'efectuar l'interrogatori en aquesta llengua. Si el ciutadà refusa de respondre, cal procedir en la llengua presumpta. En qualsevol altre supòsit fora de l'arrest o la detenció, un procés penal s'inicia en la llengua materna presumpta de l'imputat, amb el benentès que aquest té un termini de deu dies per contestar en la llengua usada i declarar l'altra llengua com a llengua materna. Passat aquest termini, l'imputat encara pot declarar l'altra llengua com a llengua materna en el primer interrogatori. A partir d'aquest moment tots els actes successius es fan en la llengua materna declarada, i es tradueixen a aquesta llengua totes les actuacions anteriors fetes en l'altra llengua.

La desviació del procés penal monolingüe es pot produir en els tres casos següents. En primer lloc, els testimonis són interrogats en la seva llengua materna, encara que sigui diferent de la llengua del procés. En segon lloc, els imputats de llengua alemanya que hagin triat l'italià com a llengua del procés poden utilitzar l'alemany en el marc del seu interrogatori, i a l'inrevés (d'acord amb la Sentència 271/1994 del Tribunal Constitucional, que revisarem a la Secció 4). En tercer lloc, els advocats defensors que no siguin d'ofici també poden intervenir en la seva llengua materna, encara que sigui diferent de la llengua del procés. En tots dos casos, això sí, les intervencions es traslladen a l'acta en la llengua del procés. Cal dir que també existeix la possibilitat de canviar totalment la llengua del procés. L'imputat ho pot demanar una sola vegada en qualsevol moment del procés (tant en primera instància com en apel·lació), amb el benentès que aquest canvi de llengua no comporta la traducció d'ofici de les actuacions anteriors.

Les regles del procés penal monolingüe s'apliquen quan hi ha un sol imputat o quan hi ha dos o més imputats que declaren la mateixa llengua

materna o es posen d'acord sobre una llengua comuna. En els altres casos, el procés és bilingüe.

Pel que fa als processos civils, cada part escull la llengua que prefeix. Si els primers actes de cada part són fets en la mateixa llengua, tot el procés és monolingüe (punt confirmat per la Interlocutòria 411/1997 del Tribunal Constitucional, que revisarem a la Secció 4). Altrament, el procés és bilingüe: tots els actes es tradueixen d'ofici, i les sentències es redacten en totes dues llengües. Quan la part que inicia el procés és l'Administració pública, s'ha d'adreçar al ciutadà en la seva llengua presumpta; si el ciutadà vol contestar aquesta llengua, ha de presentar el certificat de pertinença lingüística previst pel dPR 752/1976. Si un procés iniciat en alemany o en alemany i italià és portat a òrgans jurisdiccional de fora de la regió Trentino-Alto Adige, ha de ser traduït a l'italià (art. 25), amb el benentès que els ciutadans germanòfons de la província de Bolzano-Bozen tenen dret a fer les seves declaracions o manifestacions en alemany davant qualsevol òrgan jurisdiccional ordinari, administratiu i tributari del país (art. 24).

Segons el dPR 574/1988, finalment, els ciutadans de llengua ladina tenen dret a fer les seves declaracions en ladí en tots els processos que se celebrin dins la província de Bolzano-Bozen, amb l'assistència d'un intèrpret jurat. En general, els ladins tenen la facultat d'escollir l'alemany o l'italià com a llengua del procés.

3.3. *La proporció ètnica*

El sistema de la proporció ètnica és una mesura inicialment destinada a superar els efectes de la política d'exclusió de la funció pública a què van ser sotmesos els ciutadans de llengua alemanya entre 1919 i 1945. La part essencial del sistema consisteix a reservar per a ciutadans de llengua italiana, alemanya i ladina una quota de llocs de treball que correspongui a la proporció sobre la població del Tirol del Sud que cada grup lingüístic representa d'acord amb l'últim cens lingüístic.

Segons l'Estatut d'autonomia, el sistema de la proporció ètnica s'aplica a la provisió de llocs de treball en la funció pública, a la composició dels òrgans dels ens públics locals i a la distribució de béns assistencials, socials i culturals. L'antic Estatut de 1948 només feia esment dels ens públics locals (art. 54), però l'Estatut de 1972, a més de confirmar l'aplicabilitat de la proporció a aquests ens (art. 61), la va estendre a les administracions estatals (art. 89). La norma que regula el sistema de la proporció ètnica és la

mateixa que regula el bilingüisme obligatori en la funció pública, és a dir, el dPR 752/1976. Una modificació important d'aquest Decret va esdevenir l'any 1997; arran d'una Sentència adversa del Tribunal Constitucional (la 260/1993, que revisarem a la Secció 4), l'svp va forçar la inclusió d'un article 32 *bis* al dPR 752/1976, que va ser saludat per la premsa sud-tirolesa com «la salvació de 4.500 llocs subjectes a la proporció ètnica». Aquest article 32 *bis*, introduït pel Decret legislatiu 354/1997, disposa que el personal que ingressi a les societats privades que hagin assumit o assumeixin funcions de les dissoltes empreses estatals de correus i telecomunicacions i de ferrocarrils també està subjecte a la proporció ètnica.

La taula 9 conté la llista d'organismes públics subjectes a la proporció ètnica:

Taula 9. ORGANISMES PÚBLICS SUBJECTES A LA PROPORCIÓ ÈTNICA

Ens públics locals

Administració provincial, personal de l'Assemblea provincial, ajuntaments, unitats sanitàries locals, cos de bombers de Bolzano-Bozen, administració regional, personal de l'Assemblea regional, Cambra de Comerç de Bolzano, Institut de l'Habitatge Protegit, consorci elèctric de Bolzano-Bozen i Merano-Meran, consorci de transport de Bolzano-Bozen, Merano-Meran i Laives-Leifers...

Administracions estatals

Totes les administracions estatals, amb les excepcions següents: personal de les institucions militars, càrrecs directius de l'Administració civil, personal de les forces de policia, personal administratiu del Ministeri de Defensa, personal docent estatal.

Ens estatals auxiliars

INPS-NISF, INAIL (des de 1976); INPDAP (des de 1997).

Administració de justícia

Personal administratiu de les oficines judicials, magistrats de la jurisdicció ordinària, magistrats de la Secció de Bolzano-Bozen del Tribunal de Comptes.

Quan va entrar en vigor l'Estatut d'autonomia, l'any 1972, de 7.131 places de l'Administració estatal subjectes a la proporció ètnica, només 662 (el 9,3 per cent) eren ocupades per membres dels grups alemany i ladí, que d'acord amb el cens de 1971 representaven el 66,7 per cent de la població.

L'Estatut va fixar un termini de trenta anys perquè cada grup lingüístic assolís la quota que li corresponia, tant en les administracions estatals com en els altres organismes.

En les administracions estatals, el 31 de desembre de 1999 la proporció de treballadors de cada grup lingüístic era la següent:

Taula 10. PROPORCIÓ PERCENTUAL DE FUNCIONARIS A L'ADMINISTRACIÓ ESTATAL PER GRUP LINGÜÍSTIC

	<i>Alemanya</i>	<i>Italià</i>	<i>Ladí</i>
Ministeris ¹⁶	51,4	46,7	1,9
NISF/INPS i INAIL	51,2	46,6	2,2
Ferrocarrils	54,2	45,5	0,3
Correus	59,6	36,4	4,0
Total	55,2	42,6	2,2

Font: ASTAT.

Com es pot veure, a dos anys vista del termini fixat per l'Estatut, els grups lingüístics encara no havien assolit en les administracions estatals les proporcions que tenen en el conjunt de la població (67,99 per cent per al grup lingüístic alemany; 27,65 per a l'italià i 4,36 per al ladí).

En les administracions locals, en canvi, les proporcions sí que es poden considerar pràcticament assolides. El 31 de desembre de 1999 els ciutadans de llengua alemanya ocupaven el 67,7 per cent de les places; els ciutadans de llengua italiana, el 28,8 per cent; i els ciutadans de llengua ladina, el 3,6 per cent. La taula 11 resumeix les dades per àrees de l'Administració.

Fora de l'Administració, el principal àmbit d'aplicació de la proporció ètnica és l'habitatge públic. Cal tenir present que entre 1935 i 1942 es van construir a la província 3.100 habitatges, que van ser assignats íntegrament a famílies italianes. Dels 5.500 habitatges construïts entre 1950 i 1959 només el 5 per cent va ser assignat a famílies alemanyes. L'any 1984, dels 12.024 habitatges existents, 8.226 eren ocupats per famílies italianes (68,4 per cent); 3.676, per famílies alemanyes (30,6 per cent) i 122, per famílies ladines (1 per cent). El sistema proporcional instaurat l'any 1972 es va fle-

16. Convé recordar que els ministeris de l'Interior i de Defensa no estan subjectes a la proporció ètnica. Aquests dos ministeris comprenen 4.253 de les 8.038 places estatals de la província.

Taula 11. PROPORCIÓ DE FUNCIONARIS A LES ADMINISTRACIONS LOCALS PER GRUP LINGÜÍSTIC

	<i>Alemanya</i>	<i>Itàlia</i>	<i>Ladí</i>
Província	69,5	26,7	3,8
Escola	67,3	28,7	4,0
Ajuntaments	63,3	32,6	4,1
Sanitat	68,7	28,7	2,6
Altres	66,8	29,9	3,3
Total	67,7	28,8	3,6

Font: ASTAT.

xibilitzar l'any 1988, quan es va introduir un sistema combinat que també en compte les demandes de cada grup. D'altra banda, els subsidis a l'habitatge *no* estan subjectes al principi de proporció ètnica.

Com hem fet amb el separatisme lingüísticoescolar i el bilingüisme obligatori, volem cloure aquesta secció amb una breu referència al grau d'acord que el sistema de la proporció ètnica suscita entre els ciutadans sud-tirolesos.

Al *Social Survey* de 1997 es va demanar als entrevistats que mostressin el seu acord o desacord amb un seguit d'aspectes de la proporció ètnica. Tres quarts parts dels entrevistats es van mostrar d'acord/bastant d'acord amb l'enunciat següent: «*Der ethnische Proporz ist eine Einrichtung, die zum friedlichen Zusammenleben der Sprachgruppen beiträgt / La proporzione etnica è un'istituzione che contribuisce alla pacifica convivenza dei tre gruppi linguistici in Alto Adige.*» Per grups lingüístics, els entrevistats més favorables van ser els de llengua alemanya (86 per cent) i ladina (81 per cent); entre els entrevistats de llengua italiana, l'acord amb aquest enunciat es va situar en el 54 per cent. Aquestes dades revelen una millora de la valoració de la proporció respecte a estudis anteriors: en l'enquesta de l'ASTAT de 1991, les respostes afirmatives a la pregunta «*Trägt der ethnische Proporz zum friedlichen Zusammenleben bei?*»¹⁷ van constituir el 63,1 per cent entre els entrevistats de llengua alemanya, el 60,8 entre els de llengua ladina i només el 37,7 per cent entre els de llengua italiana (Atz, 1992: 95).

Al *Social Survey* de 1997 es va demanar més concretament als entrevistats si estaven d'acord o no amb la proporció en l'assignació d'habitatges

17. «La proporció ètnica contribueix a la convivència pacífica?»

socials i en els concursos per a llocs de treball a l'Administració pública. Els resultats per grups lingüístics es poden veure a la taula següent:

Taula 12. GRAU D'ACORD AMB DETERMINATS ASPECTES DE LA PROPORCIÓ ÈTNICA

		<i>Alemanya</i>	<i>Italià</i>	<i>Ladí</i>	<i>Total</i>
Habitatge social	D'acord	61	27	53	50
	Més aviat d'acord	24	28	32	25
	Més aviat en desacord	11	12	8	11
	En desacord	4	34	7	14
Administració pública	D'acord	57	17	52	44
	Més aviat d'acord	29	27	30	28
	Més aviat en desacord	11	16	7	13
	En desacord	3	40	11	16

Font: ASTAT.

Com es pot veure, els ciutadans de llengua alemanya i ladina donen un suport majoritari al sistema, mentre que els de llengua italiana són clarament reticents, fins al punt que més de la meitat (el 56 per cent) es mostren en desacord amb l'aplicació del sistema en la provisió de llocs per a l'Administració pública.

4. LA LEGITIMITAT CONSTITUCIONAL DEL MODEL SUD-TIROLÈS

La legislació que regula la qüestió lingüística al Tirol del Sud és fruit d'un laboriós pacte polític entre l'svp, representant de la minoria de llengua alemanya, i l'Estat italià, obligat pel Tractat de París i per la pressió internacional subsegüent. Una conseqüència clara d'aquesta circumstància és que el Tribunal Constitucional italià ha deixat aquesta legislació intacta, i normalment l'ha interpretada de manera favorable als interessos de la minoria de llengua alemanya. Com hem anunciat a la introducció, dedicarem aquesta secció a una revista ràpida de la jurisprudència constitucional recent més rellevant sobre la legislació que regula la qüestió lingüística al Tirol del Sud. Parlarem només de la proporció ètnica (4.1) i de la regulació sobre l'ús de les llengües en l'Administració i la Justícia introduïda pel dPR 574/1988 (4.2), perquè el sistema lingüísticoescolar, que de bon començament va ser el punt menys controvertit del Tractat de París, no ha estat objecte de cap contencions constitucional significatiu, i l'obligació de conèixer

l'italià i l'alemany per accedir a la funció pública va ser confirmada per una Sentència (la 312/1983) que ja va merèixer una ressenya al número 5 de REVISTA DE LENGUA I DRET.

4.1. JURISPRUDÈNCIA CONSTITUCIONAL SOBRE LA PROPORCIÓ ÈTNICA

Sentència 285/1987. L'objecte d'aquesta Sentència va ser l'aplicabilitat de la proporció ètnica al Mediocredito Trentino-Alto Adige, un ens públic local. Responent afirmativament, el Tribunal Constitucional va remarcar que les normes sobre la proporció que es deriven dels articles 61 i 89 de l'Estatut són normes constitucionals que expressen directament el principi general de protecció de les minories lingüístiques consagrat per l'article 6 de la Constitució italiana.

Sentència 768/1988. La província autònoma de Bolzano-Bozen va impugnar la Llei estatal 210/1985, per la qual es va instituir l'ens Ferrovie dello Stato com a successor de l'Azienda Autonoma Ferrovie dello Stato, amb l'argument que no preveia l'aplicació de la normativa vigent en matèria de proporció ètnica. El Tribunal Constitucional va declarar inconstitucional la Llei en la mesura que no preveia aquesta aplicació. La importància d'aquesta Sentència rau en el fet que l'ens Ferrovie dello Stato no formava part de l'Administració estatal i en gran part operava amb un personal no funcionari.

Sentència 260/1993. La província autònoma de Bolzano-Bozen va impugnar dos articles de la Llei estatal 58/1992, per la qual es van privatitzar els serveis de telecomunicacions d'ús públic gestionats per l'Azienda di Stato per i servizi telefonici (ASST) i per l'Administració de correus i telecomunicacions. El personal d'aquestes empreses tenia la possibilitat d'optar per continuar en la funció pública i passar a un altre ens de l'Administració estatal o per perdre l'estatus de funcionari i passar a dependre de l'empresa concessionària d'aquests serveis en règim de dret privat. La província entenia que aquesta última possibilitat, que implicava sostreure el personal afectat de l'obligació de respectar la proporció ètnica, violava els articles 89 i 100 de l'Estatut (proporció ètnica a les administracions estatals i drets lingüístics dels ciutadans de llengua alemanya), així com els decrets de desplegament corresponents, en particular el dPR 752/1976.

En aquest cas, a diferència de l'anterior, el Tribunal Constitucional va considerar que la qüestió de constitucionalitat plantejada no era fonamentada. Al seu parer, les normes invocades per la província de Bolzano-Bozen

no eren apropiades per limitar la facultat del Parlament italià per reorganitzar l'Administració pública. D'altra banda, tècnicament la Llei impugnada no havia derogat cap aspecte del dPR 752/1976, sinó simplement remogut un pressupòsit de fet per a la seva aplicació.

Com hem dit a la Secció 3, aquesta Sentència del Tribunal Constitucional va conduir l'svp a exigir al Govern italià una regulació que impedís el desmantellament del sistema de proporció ètnica per mitjà de la privatització d'empreses estatals. El resultat de quatre anys de negociacions va ser el Decret legislatiu 354/1997, que va inserir, en el Decret que regula la proporció ètnica (el 752/1976), l'article que hem revisat anteriorment, segons el qual *«le assunzioni di personale [...] nelle società, negli enti pubblici economici o negli enti comunque denominati o strutturati che abbiano assunto o assumano funzioni delle disciolte aziende delle Poste e telecomunicazioni o delle Ferrovie dello Stato, vengono realizzate nel rispetto delle quote proporzionali di ciascuno dei gruppi linguistici italiano, tedesco e ladino, in rapporto all'ultimo censimento ufficiale della popolazione»*.

4.2. Jurisprudència constitucional sobre el dPR 574/1988

Sentència 271/1994. El 22 de juny de 1993 el jutge de primera instància de Bolzano-Bozen va plantejar una qüestió de constitucionalitat sobre l'article 17.6 del dPR 574/1988, per presumpta violació dels articles 3 (igualtat) i 24 (dret de defensa) de la Constitució italiana, per tal com impedeix al ciutadà expressar-se en la seva llengua materna, si és diferent de la llengua del procés, i de l'article 100 de l'Estatut d'autonomia (drets lingüístics dels ciutadans de llengua alemanya), per tal com preveu la nul·litat dels actes fets en alemany si no és la llengua del procés.

El cas es va plantejar en un procés penal amb dos imputats de llengua alemanya que tot i haver triat l'italià com a llengua del procés havien demanat de fer «declaracions espontànies» i respondre a l'«interrogatori» en la seva llengua materna.

El Tribunal Constitucional va considerar no fonamentada la qüestió, perquè el jutge *a quo* no havia tingut en compte l'aplicabilitat de l'article 109.2 del nou Codi de procediment penal, segons el qual els ciutadans italians pertanyents a una minoria lingüística reconeguda tenen el dret a ser interrogats o examinats, a petició pròpia, en la seva llengua materna.

Sentència 16/1995. El 4 de novembre de 1993 el jutge de primera instància de Bolzano-Bozen va plantejar una qüestió de constitucionalitat

sobre l'article 15.5 del dPR 574/1988, per presumpta violació dels articles 3 (igualtat) i 24 (dret de defensa) de la Constitució italiana, per tal com no permet als advocats d'ofici que tinguin una llengua diferent de la del procés penal de fer les seves intervencions orals en la seva llengua materna.

Segons el Tribunal Constitucional, el jutge *a quo* parteix de la premissa incorrecta que les situacions del defensor *di fiducia* i del defensor d'ofici són idèntiques i, per tant, no justifiquen un tractament diferenciat. El Tribunal Constitucional, en canvi, considera justificada la diferència de tractament: l'imputat pot *triar* un advocat dins d'un grup lingüístic diferent del seu, si ho creu convenient per assegurar-se una millor defensa, però quan s'ha de procedir a la designació d'un advocat d'ofici, cessa la connexió entre la derogació del procés monolingüe i la garantia del dret de defensa. D'altra banda, les normes d'actuació del nou Codi de procediment penal preveuen que es nomeni un advocat d'ofici pertanyent al mateix grup lingüístic de l'imputat.

Interlocutòria 277/1997. El 18 de març de 1996 el jutge instructor del Tribunal de Bolzano-Bozen va plantejar una qüestió de constitucionalitat sobre l'article 20.3 del dPR 574/1988, segons el qual: «*Gli atti e i documenti del processo civile comunque notificati ad istanza di parte debbano essere tradotti in lingua italiana a richiesta del destinatario, che deve chiedere la traduzione a mezzo di ufficiale giudiziario entro otto giorni dal ricevimento della notifica.*»

El dubte del jutge es referia al fet que l'article 20.3 imposés la necessitat de demanar la traducció també en la hipòtesi que el destinatari fos un ciutadà de llengua italiana de fora de la província de Bolzano-Bozen, en comptes de preveure que els actes redactats en alemany fossin traduïts a l'italià d'ofici. El cas s'havia plantejat quan una societat comercial de la província de Latina involucrada en un procés civil a la província de Bolzano-Bozen havia sol·licitat la nul·litat d'un acte de citació pel fet d'estar redactat en una llengua diferent de la italiana. Segons el jutge, l'article 20.3 (en la hipòtesi especificada) podria infringir els articles 3 (igualtat), 24 (dret de defensa) i 116 (autonomia regional especial del Trentino-Alto Adige) de la Constitució italiana.

En la seva resposta, el Tribunal Constitucional va declarar la qüestió «*manifestamente inammissibile per difetto di rilevanza*», atès que en el domicili processal (no la seu social) de la societat comercial afectada era a la ciutat de Bolzano-Bozen.

Interlocutòria 411/1997. El 15 de juliol de 1996 el jutge instructor del Tribunal de Bolzano-Bozen va plantejar una qüestió de constitucionalitat sobre l'article 20.1 del dPR 574/1988, segons el qual, en els judicis civils, la llengua escollida per cada part «*rimane immutata per l'intero grado del giudizio*».

El cas es va plantejar en un procés civil que es desenvolupava en alemany quan una de les parts va canviar d'advocat i el nou advocat va sol·licitar les actes en italià. Segons el jutge, l'article 20.1 podria infringir els articles 6 (protecció de minories lingüístiques) i 24 (dret de defensa) de la Constitució italiana, en el sentit que la prohibició de canviar la llengua del procés comportaria una lesió inadmissible del dret de defensa.

En la seva resposta, el Tribunal Constitucional va declarar la qüestió no fonamentada. Tot i reconèixer el lligam entre la facultat de canviar la llengua del procés i el dret de defensa, el Tribunal va considerar que aquesta facultat no podia ser il·limitada, i que les altres exigències constitucionalment rellevants no feien irracional que el legislador hagués optat per la regla de la immutabilitat.

Sentència 213/1998. El 29 de novembre de 1996, en el curs d'un procés penal amb un imputat del grup lingüístic alemany de la província de Bolzano-Bozen, el jutge del Tribunal Militar de Verona va plantejar una qüestió de constitucionalitat sobre els articles 1, 13, 15 i 24 del dPR 574/1988. Aquests articles, que exclouen del seu àmbit d'aplicació els òrgans jurisdiccionals militars, podrien infringir els articles 3 (igualtat), 6 (protecció de minories lingüístiques), 10.1 (conformitat de l'ordenament jurídic italià amb el dret internacional) [en relació amb l'article 6.3 de la Convenció de Drets Humans], 24 (dret de defensa) i 116 (autonomia regional especial del Trentino-Alto Adige) de la Constitució italiana, i l'article 100 de l'Estatut d'autonomia (drets lingüístics dels ciutadans de llengua alemanya).

En la seva Sentència, el Tribunal Constitucional va considerar que no s'havia vulnerat cap dels paràmetres invocats. Respecte als articles 6 i 116 de la Constitució i 100 de l'Estatut, el Tribunal Constitucional va observar que la protecció de la minoria de llengua alemanya no es basa en el principi de personalitat sinó en el principi de territorialitat;¹⁸ per aquesta raó, els

18. El Tribunal Constitucional italià ha insistit sobre aquest punt en diverses sentències. Vegeu, per exemple, la Sentència 406/1999, arran d'un procés penal amb un imputat del grup lingüístic eslovè de la regió Friuli-Venezia Giulia. Segons el Tribunal Constitucional el criteri de territorialitat «*comporta che i diritti di uso della lingua riconosciuti agli appartenenti a comunità linguistiche di minoranza valgono sì come diritti personali ma soltanto nei rapporti con le istituzioni aventi competenza sul territorio di insediamento delle comunità medesime*»; en aquesta línia, el Tribunal considera que l'article 6 de la Constitució (protecció de

drets lingüístics dels ciutadans alemanys de la província de Bolzano-Bozen es limiten a les relacions amb els òrgans jurisdiccionals «*situati nella provincia*» o «*aventi competenza regionale*», i el Tribunal Militar de Verona no és una «*competenza regionale*». Pel que fa als articles 10.1 i 24 de la Constitució, el Tribunal Constitucional va sostenir que en el procediment penal militar els drets lingüístics dels membres de minories lingüístiques reconegudes ja quedaven recollits per l'article 109.2 del Codi de procediment penal (per remissió de l'article 261 del Codi penal militar). Segons aquest article, «*davanti all' autorità giudiziaria avente competenza di primo grado o di appello su un territorio dove è insediata una minoranza linguistica riconosciuta, il cittadino italiano che appartiene a questa minoranza è, a sua richiesta, interrogato o esaminato nella madrelingua e il relativo verbale è redatto anche in tale lingua. Nella stessa lingua sono tradotti gli atti del procedimento a lui indirizzati successivamente alla sua richiesta*».

Finalment, sobre la presumpta violació de l'article 3 de la Constitució, per una diferència no raonable entre l'ús de la llengua alemanya en el procediment penal ordinari i en el procediment penal militar, el Tribunal Constitucional va manifestar que l'aplicació de l'article 109.2 del Codi de procediment penal salvava aquesta diferència i, per tant, evitava la imputació de desigualtat.

5. CONCLUSIÓ: LLIÇONS DEL TIROL DEL SUD

El Tirol del Sud ha estat posat com a exemple d'autogovern i de solució de conflictes ètnics,¹⁹ però la dimensió jurídicolingüística del cas ha estat relativament oblidada, sobretot a Catalunya, on els responsables de la política lingüística han tendit a inspirar-se en les experiències d'altres latituds. Un indicador d'aquest oblit relatiu és l'atenció que la mateixa REVIS-

minories lingüístiques) no pressuposa l'adopció del criteri personal: «*non è possibile, da una proclamazione come quella contenuta nell'art. 6 della Costituzione ("La Repubblica tutela con apposite norme le minoranze linguistiche")*, inferire l'esistenza di un vincolo del legislatore all'adozione del criterio personale, in luogo di quello territoriale, nella disciplina dei diritti linguistici delle minoranze.»

19. ALCOCK, Antony (1991). «Proportional Representation in Public Employment as a Technique for Diminishing Conflict in Culturally Divided Communities: The Case of South Tyrol». *Regional Politics and Policy* 1: 74-87; FEILER, Michael (1996). «South Tyrol — Model for the Resolution of Minority Conflicts?» *Aussenpolitik* 47: 287-300; MAGLIANA, Melisa (2000). *The Autonomous Province of South Tyrol. A Model of Self-Governance?* Bozen-Bolzano: Europäische Akademie Bozen-Accademia Europea Bolzano.

TA DE LLENGUA I DRET ha dispensat al cas sud-tirolès en els seus divuit anys d'existència, clarament menor que la dedicada al cas del Quebec. En aquest sentit és molt significatiu que aquesta publicació passés en silenci l'aprovació del dPR 574/1988, una fita comparable a l'aprovació de la Carta de la Llengua Francesa al Quebec. En la comunitat científica catalana, que d'antuvi ja té poca inclinació per la política lingüística comparada, la consideració del cas sud-tirolès també ha estat escassa. La monografia d'Antoni Milian sobre drets lingüístics i dret fonamental a l'educació, que inclou una secció dedicada al model lingüísticoescolar sud-tirolès, és pràcticament l'única referència citable.

La política lingüística sud-tirolesa parteix d'una situació de fet que és l'existència de dos grups lingüístics²⁰ dividits per una frontera clarament marcada, dos grups que tenen una vida social i cultural, com diuen Cavagnoli i Nardin, que transcorre «*su binari separati*». Aquesta situació de fet és qüestionada per alguns sectors del Tirol del Sud però no és objecte de cap amenaça seriosa, i el poder polític sud-tirolès l'ha institucionalitzada, sobretot per mitjà del concepte de pertinença lingüística que es fa servir en els censos. A Catalunya, les fronteres de grup també existeixen, però són indiscutiblement més poroses, i el poder polític català s'ha encarregat de preterir el *cleavage* lingüístic amb el principi que Catalunya és «un sol poble». És per això que els censos lingüístics de Catalunya no inclouen cap pregunta que permeti classificar els catalans en catalanòfons i hispanòfons.

Malgrat aquesta diferència bàsica, el nostre parer és que hi ha una part de la situació jurídica de l'alemany al Tirol del Sud que podria constituir un model per a la política lingüística catalana (i, de fet, espanyola). La primera mesura importable seria el bilingüisme de *tots* els empleats públics. La segona, la *plena* equiparació de les llengües oficials en les relacions entre els ciutadans i l'Administració, incloent-hi la de justícia. En tots dos casos la regulació sud-tirolesa és superior a la catalana, en el sentit que ofereix més garanties per a l'ús «normal» de la llengua que no és l'oficial de l'estat respectiu.

El primer punt necessita poca discussió. És evident que les possibilitats d'ús de la llengua catalana creixerien si tots els empleats públics de Catalunya tinguessin l'obligació d'acreditar el coneixement del català i del castellà, de la mateixa manera que els del Tirol del Sud han d'acreditar el coneixement de l'italià i de l'alemany. Gràcies a les cròniques legislatives de REVISTA DE LLENGUA I DRET, els lectors d'aquesta publicació són més conscients que ningú no solament de la no existència d'aquesta

20. En aquesta secció de l'article farem abstracció del ladí.

obligació, sinó també de l'alt nombre de places de l'Administració estatal que no comporten ni tan sols la valoració *com a mèrit* del coneixement del català. El darrer recompte (número 33 de la REVISTA, vàlid per al segon semestre de 1999) va posar de manifest que solament el 40 per cent de les places convocades a Catalunya valoraven com a mèrit el coneixement del català. Les dificultats que envolten la valoració del coneixement del català en els funcionaris judicials també són endèmiques, i segurament més profundes.

Amb una breu comparació voldríem il·lustrar el segon punt. Com hem vist anteriorment, l'article 100 de l'Estatut d'autonomia de la regió Trentino-Alto Adige garanteix als ciutadans de llengua alemanya de la província de Bolzano-Bozen la facultat d'usar la seva llengua en les seves relacions amb els òrgans administratius i judicials de la província, amb el benentès que aquests òrgans tenen el deure d'atendre'ls, oralment o per escrit, en aquesta llengua. El verb «usar», doncs, s'entén en un sentit ampli, que inclou tant l'emissió (ús actiu) com la recepció (ús passiu) de missatges orals i escrits en alemany.

En el marc jurídic vigent a Catalunya, en canvi, el dret dels ciutadans a usar el català no té el mateix grau de protecció. El mateix Consell Consultiu de la Generalitat ha expressat dubtes sobre l'existència d'un deure, per part de l'Administració, d'utilitzar la mateixa llengua en la qual el ciutadà ha formulat la seva petició o demanda d'atenció (Dictamen 203/1997, p. 18). Un reflex d'aquesta incertesa és la curiosa redacció de la Llei 1/1998, de 7 de gener, una llei sobre l'ús de les llengües oficials que parla del dret del ciutadà a «ser atès» per l'administració, i no pas a «ser-*hi* atès» (és a dir, a ser atès *en la llengua oficial de la seva elecció*).

En el cas del procediment administratiu, la Llei 30/1992, de 26 de novembre (reformada per la Llei 4/1999, de 13 de gener), disposa que en les comunitats autònomes amb dues llengües oficials «*el procedimiento se tramitará en la lengua oficial que elija el interesado*». Una clàusula així, en canvi, és inexistent en el cas del procediment judicial.

La Llei orgànica del poder judicial (Llei orgànica 6/1985, d'1 de juliol, modificada per la Llei orgànica 16/1994, de 8 de novembre) disposa que les parts i els seus representants en un procediment judicial «*podrán utilizar la lengua que sea también oficial en la Comunidad Autónoma en cuyo territorio tengan lugar las actuaciones judiciales, tanto en manifestaciones orales como escritas*», però aquesta tria no solament *no* determina la llengua del procediment (els funcionaris judicials poden continuar usant el castellà) sinó que pot ser devaluada immediatament, perquè les actuacions que es facin en una llengua diferent del castellà s'han de traduir per simple

ordre del jutge²¹ o a instància de part que (amb fonament o sense) allegui indefensió. L'allegació d'indefensió pot fins i tot *impedir* que els funcionaris judicials usin una llengua diferent del castellà. D'aquesta manera, les probabilitats que un ciutadà de llengua catalana pugui tenir un procés judicial en la seva llengua són mínimes, i en qualsevol cas incomparablement menors a les que té un ciutadà de llengua alemanya del Tirol del Sud per tenir un procés en alemany. L'última disposició legislativa espanyola important que regula les relacions del ciutadà amb l'Administració de justícia és la Llei 1/2000, de 7 de gener, d'enjudiciament civil. Aquesta Llei, lluny d'introduir novetats, *repeteix* les disposicions de la Llei 6/1985. L'ús del català per part dels funcionaris judicials és discrecional, no pas condicionat per la llengua triada per les parts, i fins i tot dins de la discrecionalitat aquest ús del català es pot impedir si alguna de les parts s'hi oposa amb una simple allegació de desconeixement:

«Artículo 142. Lengua oficial.

»1. *En todas las actuaciones judiciales, los Jueces, Magistrados, Fiscales, Secretarios Judiciales y demás funcionarios de Juzgados y Tribunales usarán el castellano, lengua oficial del Estado.*

»2. *Los Jueces, Magistrados, Secretarios Judiciales, Fiscales y demás funcionarios de Juzgados y Tribunales podrán usar también la lengua oficial propia de la Comunidad Autónoma, si ninguna de las partes se opusiere, alegando desconocimiento de ella que pudiere producir indefensión.*

»3. *Las partes, sus procuradores y abogados, así como los testigos y peritos, podrán utilizar la lengua que sea también oficial en la Comunidad Autónoma en cuyo territorio tengan lugar las actuaciones judiciales, tanto en manifestaciones orales como escritas.»*

La superior protecció de l'alemany al Tirol del Sud respecte a la del català a Catalunya contrasta amb l'aparent superior estatus jurídic del català respecte a l'alemany. L'Estatut d'autonomia de la regió Trentino-Alto Adige no diu que l'alemany sigui la llengua pròpia, nacional ni tradicional de la província de Bolzano-Bozen; simplement, «equipara» l'alemany amb l'i-

21. Aquest precepte va ser suprimit per la Llei orgànica 16/1994, de 8 de novembre, però en la Sentència 105/2000, de 13 d'abril, el Tribunal Constitucional va considerar que la supressió no priva el jutge desconexedor de la llengua oficial de la comunitat autònoma de la facultat d'ordenar traduccions «*cuando ello sea necesario para cumplir la función jurisdiccional (art. 117.1 y 3 CE) de proporcionar a todos tutela judicial efectiva*» (FJ 12).

talià, i el desplegament legislatiu corresponent estableix un seguit de garanties perquè aquesta equiparació sigui efectiva, com a mesura de protecció de la *minoria* germanòfona. A Catalunya, en canvi, el català és declarat «llengua pròpia» de la comunitat, i d'aquesta declaració s'extreu l'imperatiu que sigui la llengua «preferent» de les institucions públiques. Fora de l'Administració local i de la Generalitat, en canvi, el desplegament legislatiu no solament no assegura aquesta condició, sinó que ni tan sols garanteix en tots els casos rellevants la possibilitat que els ciutadans de llengua catalana puguin usar activament i passivament la seva llengua.

Les autoritats polítiques catalanes han insistit repetidament a declarar que el català «no és una llengua minoritària». Aquesta asseveració pot ser certa, però el que és indiscutible, des del punt de vista de la política comparada i del dret internacional, és que les persones que parlen català, dins el marc espanyol, formen una minoria lingüística. Les possibilitats d'aplicar algunes de les lliçons del model sud-tirolès a Catalunya augmentarien si el discurs de la llengua pròpia, que apunta a la preeminència pública del català, fos com a mínim complementat amb un discurs vigorós de la minoria lingüística i dels drets de les persones que en formen part. És cert que a l'hora de defensar aquest discurs Catalunya no tindria al darrere un *Schutzmacht* (una «potència protectora»), de la mateixa manera que els sud-tiroleesos han tingut històricament Àustria, però no és menys cert que en els darrers temps els drets de les persones pertanyents a minories lingüístiques han rebut noves garanties tant en l'àmbit internacional (ONU) com en l'àmbit europeu (Consell d'Europa). És grotesc que els únics grups catalans que acudeixen als organismes internacionals amb reclamacions lingüístiques ho facin amb la pretensió de representar un grup lingüístic que *no* constitueix una minoria lingüística. La mera invocació dels instruments internacionals que ha ratificat Espanya no pot garantir que les lliçons sud-tiroleeses siguin aplicades a Catalunya, però sí que pot ser un argument en la negociació d'un pacte d'Estat entre Catalunya i el Govern espanyol perquè es faci efectiva (amb «mesures adients», com diu la Constitució italiana) la protecció de la minoria catalanòfona d'Espanya.

6. BIBLIOGRAFIA

ATZ, Hermann (1992). «Südtirol: Können wir dem Frieden zwischen den Sprachgruppen trauen?». Dins: ATZ, Hermann; BUSON, Ornella (ed.). *Interethnische Beziehungen: Leben in einer mehrsprachigen Gesellschaft*.

- Relazioni interethniche: Vivere in una società plurilingue*. Bozen-Bolzano: Landesinstitut für Statistik-Istituto provinciale di statistica.
- BONELL, Lukas; WINKLER, IVO (1997). *Südtirols Autonomie. Beschreibung der autonomen Gesetzgebungs- und Verwaltungszuständigkeiten des Landes Südtirol*. Bozen: Südtiroler Landesregierung. 5a edició.
- (1997). *L'Autonomia dell'Alto Adige. Descrizione delle competenze legislative ed amministrative autonome della provincia di Bolzano*. Bolzano: Giunta provinciale di Bolzano. 4a edició.
- BUSON, Ornella (1992). «Bilinguismo, relazioni interethniche e formazione: risultati dell'indagine Astat 1991». Dins: ATZ, Hermann; BUSON, Ornella (ed.). *Interethnische Beziehungen: Leben in einer mehrsprachigen Gesellschaft. Relazioni interethniche: Vivere in una società plurilingue*. Bozen-Bolzano: Landesinstitut für Statistik-Istituto provinciale di statistica.
- CARROZZA, Paolo (1986). «La tutela delle minoranze linguistiche in Italia. Problemi e prospettive». *Revista de Llengua i Dret* 7: 75-177.
- (1989). «La situazione attuale in Italia». *Revista de Llengua i Dret* 12: 113-134.
- CAVAGNOLI, Stefania; NARDIN, Francesca (1997). *L'apprendimento della seconda lingua in Alto Adige. Difficoltà, motivazioni, aspettative*. Bozen-Bolzano: Europäische Akademie Bozen-Accademia Europea Bolzano.
- Die Entwicklung der Fruchtbarkeit in Südtirol. L'andamento della fecondità in provincia di Bolzano. 1960-1995*. Bozen-Bolzano: Landesinstitut für Statistik-Istituto provinciale di statistica.
- Erhebung der Hör- und Sehgewohnheiten in Südtirol 1998. Indagine sull'ascolto radiotelevisivo in Alto Adige 1998*. Bozen-Bolzano: Landesinstitut für Statistik-Istituto provinciale di statistica.
- Jugendstudie 1994. Jugend, Modernisierung und kulturelle Identität in Südtirol. Indagine sui giovani 1994. Gioventù, modernizzazione e identità culturale in Alto Adige*. Bozen-Bolzano: Landesinstitut für Statistik-Istituto provinciale di statistica, 1995.
- Jugendstudie 1999. Werthaltungen, Lebensformen und Lebensentwürfe der Südtiroler Jugend. Indagine sui giovani 1999. Valori, stili di vita e progetti per il futuro dei giovani altoatesini*. Bozen-Bolzano: Landesinstitut für Statistik-Istituto provinciale di statistica, 2000.
- MILIAN, Antoni (1992). *Drets lingüístics i dret fonamental a l'educació*. Barcelona: Institut d'Estudis Autonòmics.
- PIZZORUSSO, Alessandro (1983). «Minorities i grups ètnics i lingüístics a Itàlia: perspectives de tutela». Dins: *Ordenació legal del plurilingüisme als estats contemporanis*. Barcelona: Consell Consultiu de la Generalitat de Catalunya.

- (1987). «Il regime giuridico delle lingue in Italia». Dins: *Dret lingüístic. Actes del Simposi sobre Dret lingüístic (Barcelona, setembre de 1987)*. Barcelona: Escola d'Administració Pública de Catalunya.
- SCARCIGLIA, Roberto (1991). «Bilinguismo e accesso alla magistratura in Trentino-Alto Adige». *Revista de Llengua i Dret* 16: 173-186.
- Social Survey 1997. Arbeitswerte und wirtschaftlich-sozialer Wandel in Südtirol. Il lavoro e lo sviluppo economico-sociale in Alto Adige*. Bozen-Bolzano: Landesinstitut für Statistik-Istituto provinciale di statistica.
- Statistisches Jahrbuch 2000. Annuario statistico 2000*. Bozen-Bolzano: Landesinstitut für Statistik-Istituto provinciale di statistica, 2000.
- STEININGER, Rolf (1999). *Südtirol 1918-1999*. Innsbruck: Studienverlag.
- VOLGGER, Franz (dir.) (1997). *Das neue Autonomiestatut*. Bozen: Südtiroler Landesregierung. 9a edició.
- (1999). *Il nuovo Statuto di Autonomia*. Bolzano: Giunta provinciale di Bolzano. 7a edició.
- (2000). *Südtirol Handbuch*. Bozen: Südtiroler Landesregierung. 19a edició.
- (2000). *Manuale dell'Alto Adige*. Bolzano: Giunta provinciale di Bolzano. 13a edició.
- WEBER EGLI, Daniela (1992). *Gemischtsprachige Familien in Südtirol/Alto Adige. Zweisprachigkeit und soziale Kontakte*. Meran-Merano: Edizioni Alpha & Beta Verlag.
- ZELLER, Karl (1991). *Volkszählung und Sprachgruppenzugehörigkeit in Südtirol*. Bozen-Bolzano: Athesia.

Les decisions del Tribunal Constitucional italià a partir de 1991 es poden consultar a Consulta Online (<<http://www.giurcost.org>>), pàgina coordinada pel professor Pasquale Costanzo.

THE PROTECTION OF LANGUAGE
MINORITIES IN SOUTH TYROL

Albert BRANCHADELL

South Tyrol, now the Italian province of Bolzano-Bozen, became an Italian territory in 1919 by virtue of the peace treaties signed after World War I. From 1919 to 1945, the use of German in public life was suppressed. Starting in 1945, international peace treaties obligated Italy to respect the language rights of the German minority. In 1948, the region's Special Statute, which only partially recognized the bilingual reality of South Tyrol, was passed. It wasn't until 1972 that a new Statute fully recognized the rights of the German-speaking minority. German was henceforth considered a language entitled to equal treatment in all spheres of public life.

The Statute establishes a breakdown by ethnic groups based on the language affiliation of the citizenry. As of the 1991 census, 67.99 % were German-speakers, 27.65 % spoke Italian, and 4.36 % spoke Ladin (belonging to the Rhaeto-Roman subgroup of Romance languages). These percentages are the basis upon which quotas are stipulated for those jobs in the civil service that are subject to the proportionality system. They aid in determining the number of schools having one of the two languages as the language of general instruction.

In the legal sphere, the German minority has been granted recognition of a broad spectrum of rights guaranteeing the use of German in every area of the

LA PROTECCIÓN DE LAS MINORÍAS
LINGÜÍSTICAS EN EL TIROL DEL SUR

Albert BRANCHADELL

El Tirol del Sur, actual provincia italiana de Bolzano-Bozen, se convirtió en territorio italiano en 1919 en virtud de los tratados de paz posteriores a la Primera Guerra Mundial. De 1919 a 1945 se suprimió el uso del alemán de la vida pública. A partir de 1945 los tratados internacionales de paz obligaron a Italia a respetar los derechos lingüísticos de la minoría alemana. En 1948 se aprueba el Estatuto Especial de la región, que reconoce sólo parcialmente la realidad bilingüe del Tirol del Sur. No será hasta 1972 cuando el nuevo Estatuto reconoce plenamente los derechos de la minoría germanófona. El alemán se entiende como idioma que debe gozar de un trato igual en todas las esferas de la vida pública.

El Estatuto establece una división por grupos étnicos que responde a la pertenencia lingüística de los ciudadanos; en el último censo de 1991: 67,99 % alemanes, 27,65 % italianos, 4,36 % ladinos (de lengua retorrománica). A partir de estos porcentajes se estipulan las cuotas de puestos de trabajo de la Administración pública sujetos al sistema de proporción, y también el número de escuelas que tienen una de las dos lenguas como lengua vehicular.

En el ámbito judicial, la minoría alemana también tiene reconocidos amplios derechos que garantizan el uso del alemán en todas las esferas de la Administración de justicia. Cada ciudadano escoge la lengua que prefiere y la Admi-

justice system. Each citizen chooses the language he prefers and state government must adopt to this freely made choice.

This system of language separation, which currently has been called into question, has, in effect, led to the existence of two separate life models (schools, newspapers, television), depending on the language.

nistración debe adaptarse a esta libre elección.

Este sistema de separación lingüística, que actualmente se cuestiona, ha llevado efectivamente a la existencia de dos modelos de vida separados (escuelas, periódicos, televisión), en función de la lengua.